

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ενότητα 6: Ιστορία και μνήμη

Χαρίλαος Εξερτζόγλου

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- ▶ Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- ▶ Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- ▶ Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- ▶ Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- ▶ Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στόχοι ενότητας

Στην ενότητα αυτή θα προσεγγίσουμε τη σχέση μνήμης και ιστορίας. Η πολύπλοκη αυτή σχέση αφορά τόσο την ατομική μνήμη όσο και αυτήν τη μορφή μνήμης που ονομάζουμε συλλογική. Οι σχέσεις μνήμης και ιστορίας δεν είναι αυτονόητες και μέχρι πρόσφατα η μνήμη αποτελούσε μια «ύποπτη» κατηγορία για τους περισσότερους ιστορικούς που την ταύτιζαν με το αυθαίρετο και το ασταθές.

Ιστορία και μνήμη

Σε ποιόν ανήκει το παρελθόν/ Ιστορία; Ή για ποιους είναι η Ιστορία.

Σήμερα είναι πλέον γνωστό ότι η ιστορία έχει χρήσεις, δηλαδή χρησιμοποιείται από ομάδες, θεσμούς, άτομα για να στηρίξει επιδιώξεις στο παρόν. Αυτή ακριβώς η χρήση καθιστά περισσότερο κατανοητή την παροντική φύση της ιστορίας, δηλαδή ότι η ιστορική γνώση δεν μπορεί να αποκοπεί από την χρήση της στο παρόν και για λόγους που δεν έχουν απαραίτητα σχέση με το παρελθόν.

Αυτό σημαίνει ότι το παρελθόν δεν είναι κάτι που έχει «τελειώσει», όπως πολλοί ιστορικοί θέλουν να πιστεύουν, αλλά «ανακαλείται» στο παρόν και για τις ανάγκες του παρόντος.

Η αναφορά στη χρήση του παρελθόντος μπορεί να γίνει κατανοητή σε σχέση με την μνήμη, καθώς είναι οι λειτουργίες της μνήμης που κατά βάση είναι υπεύθυνες για την «ανάκληση» αυτή. Αυτά όλα μπορεί να ακούγονται ομιχλώδη, αλλά δεν είναι. Η χρήση του παρελθόντος αφορά πολύ απτά πράγματα όπως η ατομική και η συλλογική μνήμη, δηλαδή πράγματα που μας αφορούν άμεσα στην καθημερινότητά μας.

Η ατομική μνήμη

Η μνήμη είναι ένα σύνθετο ζήτημα στο βαθμό καθώς αποτελεί ταυτόχρονα μια φυσική λειτουργία έχει δηλαδή φυσιολογική βάση, συνδέεται με την φυσιολογία του ανθρώπου (η μνήμη εγγράφεται στον φλοιό του εγκεφάλου) αλλά υπηρετεί και μια κοινωνική επικοινωνιακή διαδικασία. Η μνήμη υποστηρίζεται από νευρικά δίκτυα που απλώνονται στον εγκέφαλο. Η μνήμη ως ανώτερη λειτουργία του εγκεφάλου, όπως και η γλώσσα, είναι απλωμένη σε διαφορετικά σημεία του εγκεφάλου, και συνίσταται στην μνήμη των επεισοδίων της ζωής μας. Σε κάθε περίπτωση η μνήμη είναι αυτή που επιτρέπει στους ανθρώπους να ανακαλούν τμήματα της ζωής τους. Η μνήμη η ίδια είναι άυλη αλλά έχει σχέση με την υλικότητα των συνθηκών ή των αισθήσεων που την κινητοποιούν. Η μνήμη προκαλείται από τις αισθήσεις, ακοή, αφή, μυρωδιά γεύση κ.ά. Στη φυσική της λειτουργία η μνήμη είναι αντικείμενο τόσο των νευροεπιστημών (νευρολογία, νευροψυχολογία) που ασχολούνται με την φυσιολογία της μνήμης όσο και της ψυχολογίας, αντιμετωπίζοντάς την μέχρι πρόσφατα ως καθαρά φυσιολογική υπόθεση και αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως καθολικό φυσικό ον ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές και τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες διαβιώνει.

Η ατομική μνήμη

- ▶ Αντίθετα για την ιστορία, ανθρωπολογία αλλά και άλλες κοινωνικές επιστήμες, όπως οι πολιτισμικές σπουδές και η μικροκοινωνιολογία η μνήμη ενδιαφέρει στην πολιτισμική και κοινωνική της διάσταση. Για τους ιστορικούς/ ανθρωπολόγους το ζήτημα της μνήμης δεν ενδιαφέρει ως προς την φυσιολογία της μνήμης αλλά ως προς την πολιτισμική και κοινωνική διαδικασία παραγωγής της. Αλλά και πολλοί νευροεπιστήμονες αναγνωρίζουν πλέον ότι η δυνατότητα του εγκεφάλου να συγκεντρώνει, να ανακαλεί και να επεξεργάζεται πληροφορίες σχετικά με το παρελθόν αναδιαμορφώνεται πάνω σε διαδρόμους του εγκεφάλου που έχουν ήδη προκύψει ως αντίδραση σε προηγούμενα ερεθίσματα από το εξωτερικό πολιτισμικό περιβάλλον. Επομένως και η φυσιολογία του εγκεφάλου μεταβάλλεται με βάση εξωτερικά ερεθίσματα.
- ▶ Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε το ενδιαφέρον των ιστορικών και των ανθρωπολόγων για τη μνήμη και την διαδικασία παραγωγής της πρέπει να ξεκινήσουμε από την διάκριση ανάμεσα στην ατομική και την συλλογική μνήμη.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Η ατομική μνήμη συνδέεται καταρχήν με αυτό που θα ονομάζαμε “πρακτικό παρελθόν”. Το πρακτικό παρελθόν είναι συνδεδεμένο με ένα σώμα μνήμης, γνώσεων και δεξιοτήτων **που χρησιμοποιεί ο καθένας** για να προσανατολιστεί στη ζωή του [πως κινούμαστε στη γειτονιά, πως μαγειρεύουμε, πως χορεύουμε ή τραγουδάμε, πως οδηγούμε, πως μαθαίνουμε κ.λπ] Αυτά συνήθως είναι ασυνείδητα με την έννοια ότι έχουν ήδη γίνει μέρος μιας καθημερινότητας, και χρειάζεται να αποτελέσουν μέρος μιας σύνθετης διανοητικής εργασίας.
- ▶ Το παρελθόν που ανακαλούμε όμως δεν περιορίζεται σε αυτά.
- ▶ Το παρελθόν που ανακαλεί κανείς στην μνήμη του είναι ατομικό αλλά και κοινωνικό (δεν μοιραζόμαστε τα πάντα αλλά υπάρχουν και πράγματα που μοιραζόμαστε). Έχουμε **προσωπικές μνήμες που είναι αποκλειστικά δικές μας** αλλά και άλλες **που τις μοιραζόμαστε με άλλους**. Πολλοί μπορεί να είχαν παππού αντάρτη, στρατιώτη, πρόσφυγα ή μετανάστη και να έχουν τις δικές τους μνήμες από αυτόν, [τις οποίες ακούν αλλά δεν βιώνουν], αλλά ταυτόχρονα μπορούν να μοιραστούν με άλλους που είχαν αντίστοιχους παππούδες την μνήμη του αντάρτικου ή της προσφυγιάς ή της μετανάστευσης. Πολλές από αυτές τις μνήμες τις οικειοποιούμε μέσω μιας συνειδητής επεξεργασίας άλλες επιλέγουμε να τις ξεχάσουμε.
- ▶ Η ατομική μνήμη μας συνδέεται με διάφορες πτυχές της προσωπικής μας κοινωνικής ζωής. Αφορά δηλαδή «χώρους» και χώρους στους οποίους συνδέουμε το εγώ μας με το παρελθόν μας. Πχ η οικογένεια σίγουρα αποτελεί ένα χώρο μνημονικής αναφοράς, όπως και το σχολείο.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Επομένως δεν υπάρχουμε χωρίς μνήμη. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η ατομική μνήμη είναι στοιχείο συγκρότησης ταυτότητας ανεξάρτητα από το κατά πόσον θυμόμαστε κάτι από το δικό μας παρελθόν ή κάτι από ένα παρελθόν που δεν ανήκει στην δική μας εμπειρία.
- ▶ Από την άλλη πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι δεν είναι όλες οι μνήμες ισοδύναμες. Υπάρχουν μνήμες με πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα και συνέπειες στη ζωή μας από άλλες. Κυρίως βιωμένες τραυματικές μνήμες [βιασμός, βία, απώλεια αγαπημένων, συστηματική αποτυχία] μετρούν διαφορετικά από πχ τις διακοπές μας στη Μυτιλήνη.
- ▶ Η τραυματική μνήμη αφορά συνήθως μια καθυστερημένη αντίδραση σε ένα συμβάν που παίρνει τη μορφή παραισθήσεων, ονείρων και σωματικών εκδηλώσεων. Υπάρχει μια ολόκληρη συζήτηση για το τραύμα και το μετατραυματικό σύνδρομο στον χώρο της ψυχολογίας και της νευροβιολογίας που δεν θα μας απασχολήσει. Όσον αφορά αυτά που μας ενδιαφέρουν αυτό που χρειάζεται να θυμόμαστε είναι ότι η τραυματική μνήμη δεν ανήκει στην ίδια κατηγορία με τις υπόλοιπες. Αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την προσέγγιση που προσφέρει η ψυχανάλυση που κατά βάση τοποθετεί το τραύμα στην παιδική ηλικία, αυτό δεν απορρέει από την συνείδηση, παραμένει στο ασυνείδητο και μπορεί να προκύψει ξαφνικά και ανεξέλεγκτα μέσα από διαφορετικά ερεθίσματα. Η αντιμετώπιση του τραύματος προϋποθέτει την «συμφιλίωση», τον «εξορθολογισμό» του και επομένως την μεταφορά στο συνειδητό που επιτρέπει, λέγεται, το ξεπέρασμά του.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Πάντως όλα τα επεισόδια της ζωής μας [ακόμη και τα τραυματικά] μπορούν να ανακληθούν ή να λησμονηθούν γιατί η μνήμη και η λήθη αποτελούν μέρη της ίδιας διαδικασίας. Το τι θυμόμαστε και το τι ξεχνάμε αποτελεί καταρχήν ζήτημα επιλογής. Επιλέγουμε τι θυμόμαστε, επομένως δεν θυμόμαστε τα πάντα. Πολλά τα ξεχνούμε είτε γιατί δεν θεωρούμε ότι έχουν σημασία για εμάς, είτε γιατί επιλέγουμε να τα ξεχάσουμε, είτε γιατί είναι τόσο τραυματικά που είναι μας είναι οδυνηρό όταν τα επαναφέρουμε στη μνήμη. Αλλά τελικά η λειτουργία της μνήμης είναι εξίσου σημαντική με αυτήν της λήθης καθώς δεν θα μπορούσαμε να διαχειριστούμε τη ζωή μας αν θυμόμαστε τα πάντα, όπως δεν μπορούμε να ζήσουμε αν ξεχνάμε τα πάντα.
- ▶ Η ατομική μνήμη είναι επίσης θέμα ατομικού δικαιώματος. Μπορούμε να διεκδικήσουμε το δικαίωμα στη μνήμη απέναντι σε διάφορες μορφές εξουσίας που έχουν συμφέρον την συμπίεση της μνήμης για λόγους πολιτικούς, ιδεολογικούς ή άλλους. Στο βαθμό που αισθανόμαστε ότι κάτι τέτοιο προσβάλλει το δικό μας δικαίωμα στη μνήμη τότε μπορούμε να αντιδράσουμε. Ωστόσο εδώ βρισκόμαστε αντιμέτωποι με αυτό που θα ονομάζαμε πολιτικοποίηση της μνήμης, κάτι που συναντάμε συχνά σήμερα.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Η ατομική μνήμη που έχουμε για ένα παρελθόν το οποίο αισθανόμαστε οικείο είτε γιατί το έχουμε βιώσει είτε γιατί το έχουμε οικειοποιηθεί πχ μέσα από την οικογένειά μας έχει την δική του αυτονομία υπό την έννοια ότι μπορεί να μην ταυτίζεται ή και να αντιδρά απέναντι στο λεγόμενο «ιστορικό παρελθόν» δηλαδή το παρελθόν που φέρνει στο προσκήνιο η ιστοριογραφική έρευνα και οι ιστορικοί. Αυτό αποτελεί ένα αρκετά σύνθετο ζήτημα αλλά στη πιο απλή μετάφρασή του σημαίνει ότι μπορεί να θεωρούμε ως δικό μας ένα παρελθόν που δεν αναγνωρίζεται από τους ιστορικούς, να πιστεύουμε σε μια αφήγηση που οι (περισσότεροι) ιστορικοί μπορεί να απορρίπτουν.
- ▶ Η χρήση του παρελθόντος, η οικειοποίηση του παρελθόντος μέσω της μνήμης συνιστά ταυτόχρονα μια διαπραγμάτευση με το ιστορικό παρελθόν, το παρελθόν των ιστορικών. Δεν είναι βέβαιο ότι οι απαντήσεις που δίνουν οι ιστορικοί για πτυχές του παρελθόντος ικανοποιούν τους πάντες. Δεν πρόκειται να διαφωνήσει κάποιος γενικά με τους ιστορικούς αλλά για τις πτυχές εκείνες του παρελθόντος που τον αγγίζουν προσωπικά και αφορούν την θέση του στο σήμερα. (Συχνά για παράδειγμα βρισκόμαστε μπροστά σε αντιδράσεις που στηρίζονται στην πεποίθηση ότι «Μου το είπε ο παππούς μου» και μπορούν να αφορούν πχ αφηγήσεις για τον Εμφύλιο πόλεμο ή την Μικρασιατική καταστροφή που μπορεί να αντέχουν ανεξάρτητα από το αν επιβεβαιώνονται από την ιστορική έρευνα.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Η μνήμη (και η λήθη) δεν είναι παθητικές καταστάσεις αλλά έχουν να κάνουν με την συγκρότηση της υποκειμενικότητάς μας που είναι μια διαρκής διαδικασία και συνολικά επιτρέπει το ζην.
- ▶ Αλλά τελικά πώς θυμόμαστε; Υπάρχει η φυσιολογική βάση της μνήμης που μας επιτρέπει να θυμόμαστε αλλά η βάση αυτή δεν μας λέει το πώς ή το τι να θυμόμαστε. Επομένως, θυμόμαστε γιατί μπορούμε να θυμόμαστε, γιατί μπορούμε να ανακαλούμε στη μνήμη αλλά τι και πως θυμόμαστε είναι προϊόν πολιτισμικών και κοινωνικών παραγόντων.
- ▶ Θυμόμαστε διότι μαθαίνουμε να θυμόμαστε μέσα από κοινωνικούς μηχανισμούς που προσδιορίζουν την θέση την δική μας και των κοινωνιών που ζούμε στο σήμερα. (Ημερολόγιο, ατζέντα, οργάνωση ζωής, γενέθλιες εορτές, προσωπικά κειμήλια, ενθυμήματα από το στρατό, φωτογραφίες ή άλλο οπτικό υλικό σχετικά με την κοινωνική και συγγενική μας ζωή. κ.λ.π)

Ιστορία και μνήμη

Οι φάσεις της μνήμης

- ▶ Η μνημονική διαδικασία είναι σύνθετη και μπορεί να χωριστεί σε τρία στάδια
- ▶ Εισροή- το πρωταρχικό υλικό που εισάγεται/ αποθηκεύεται με τις αισθήσεις στο κεφάλι μας ποικίλλει εξαιρετικά αλλά δεν εγγράφεται στη μνήμη στο σύνολό του (εμπειρίες, φήμες, ειδήσεις, σημαντικές ή ασήμαντες). Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στην βιωμένη εμπειρία που αφορά την εισροή του συνόλου των πραγμάτων που βλέπουμε, ακούμε και αισθανόμαστε και την αντιληπτή εμπειρία που αφορά ό,τι γίνεται αξιολογείται ως σημαντικό και εγγράφεται στη μνήμη.
- ▶ Μετάπλαση- η διαδικασία της μετάπλασης της μνήμης είναι εξαιρετικά σύνθετη και αφορά το σύνολο της ζωής μας. Οι πληροφορίες που εισρέουν μέσω των αισθήσεων μας δεν σβήνονται ποτέ και είναι εν δυνάμει ανακτήσιμες. Αλλά το τι θυμάται κανείς υπόκειται σε επιλογή μνήμης, λήθης, μεταβολής. Στο επίπεδο αυτό η μνήμη είναι συνεχώς ενεργή σε βαθμό που να επεξεργάζεται και να μεταβάλλει το ίδιο το αντικείμενό της μέσα στο χρόνο. Πράγματι μπορεί να απωθήσει κανείς κάτι αλλά να το επαναφέρει στην μνήμη του μετά από χρόνια με την μεσολάβηση νέων μεταγενέστερων εμπειριών. Επομένως η μετέπειτα εμπειρία επηρεάζει τον τρόπο που θυμόμαστε.
- ▶ Εκροή- η βιοαφήγηση ή αφήγηματοποίηση της μνήμης, η αφήγηση μιας περασμένης μνήμης σε μια συγκεκριμένη στιγμή, εκ των υστέρων που μπορεί να διαφέρει ανά χρονικό σημείο εκφοράς. Η αφήγηση βάζει τα πράγματα σε τάξη, τους δίνει συνεκτικότητα και πειθώ.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Ένα μεθοδολογικό σχόλιο.
- ▶ Όπως είπαμε η ατομική **μνήμη έχει επιλεκτικό χαρακτήρα, λειτουργεί επιλεκτικά και υποκειμενικά**. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι ιστορικοί ήσαν δύσπιστοι απέναντι σε αυτή και πολλοί πιστεύουν ακόμη και σήμερα ότι η μνήμη και η ιστορία διακρίνονται απολύτως διότι η μνήμη είναι επιλεκτική, συναισθηματική και υποκειμενική σε αντίθεση με την ιστορία που οφείλει να είναι αποστασιοποιημένη, ορθολογική και κατά το δυνατόν αμερόληπτη. Επιπλέον, η μνήμη αφορά ένα πρόσφατο χρονικό ορίζοντα σε αντίθεση με την ιστορία που αγκαλιάζει όλες τις περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας για τις οποίες κάθε μνήμη ήταν αδύνατη.
- ▶ Τέλος, ο χρόνος στον οποίο λειτουργεί η μνήμη δεν είναι γραμμικός, όπως ο χρόνος στον οποίο λειτουργεί η ιστορία. Είναι κυκλικός, επανέρχεται σε συγκεκριμένα συμβάντα τα οποία αναγνωρίζονται από τον φορέα της μνήμης ως σημαντικά. Αντίθετα η ιστορία στηρίζεται σε ένα γραμμικό χρόνο και αναζητά σχέσεις ανάμεσα στα πράγματα, που δεν προσφέρει απαραίτητα η μνήμη.
- ▶ Σήμερα, ωστόσο, που γίνεται δεκτό ότι κάθε μαρτυρία, γραπτή ή προφορική, έχει επιλεκτικό και υποκειμενικό χαρακτήρα η μνήμη αντιμετωπίζεται ως μια μορφή ενθύμησης διαφορετική από την γραπτή μαρτυρία αλλά όχι για αυτόν τον λόγο λιγότερο σημαντική. Η μνήμη έχει αποκατασταθεί ως φορέας αναπαραστάσεων του εαυτού που υποδεικνύουν την ιστορικότητά του [αλλά και ως φορέα αυτών που δεν σημαίνονται εύκολα στη γλώσσα, δηλαδή την συναισθηματική εμπειρία]. Η σημασία της μνήμης για την ιστορία έχει να κάνει τελικά με το θέμα που εξετάζει κανείς και για τον λόγο αυτό έχει αναπτυχθεί σημαντικά η προφορική ιστορία που στηρίζεται στην μνήμη των μαρτύρων με σημαντικά αποτελέσματα.

ΤΕΛΟΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Χαρίλαος Εξερτζόγλου
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

